

С. ПАЛЕШНИК

*аспірант кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

УДК 340.132.6

Інтерпретаційні акти в судовій практиці

Стаття присвячена розгляду питання, що стосується правової природи інтерпретаційних актів, які виникають у судовій практиці. Визначено поняття інтерпретаційних актів, їх види та дано їх класифікацію. Також у статті розглянуто структуру актів тлумачення, їх співвідношення із нормативними актами та питання щодо їх можливості бути джерелом права України.

Ключові слова: інтерпретаційний акт, акт тлумачення, тлумачення норм права, нормативне тлумачення, казуальне тлумачення, індивідуальне тлумачення.

У вітчизняній юридичній літературі проблема правової природи інтерпретаційних актів і досі залишається актуальною, адже наукові публікації не дають повного та однозначного уявлення про їх правові властивості. Хоча це питання досліджується науковцями ще з радянських часів, утім у поглядах щодо цього питання не існує єдиної думки.

Проблеми правової природи інтерпретаційних актів досліджували такі науковці, як: С. С. Алексєєв, В. Н. Карташов, А. С. Шабуров, Л. Г. Матвєєва,

М. М. Вопленко, П. О. Недбайло, А. С. Піголкін, А. Ф. Черданцев, М. В. Тесленко, Ю. Л. Власова, О. Л. Скрябін, В. Я. Тацій, А. О. Селіванов, В. П. Тихий, П. М. Рабінович та ін.

Метою цієї статті є аналіз правової природи інтерпретаційних актів судової практики, з'ясування їх особливостей, розгляд їх видів та класифікації. Також у статті розглянуто структуру актів тлумачення, співвідношення нормативних актів із інтерпретаційними актами та вирішено питання про мож-

ливість останніх бути джерелом права України.

Залежно від суб'єктів, які здійснюють тлумачення норм права та юридичних наслідків, воно поділяється на офіційне і неофіційне. Оскільки темою цієї роботи є розгляд лише інтерпретаційних актів, що стосуються судової практики, тому в ній розглянуті лише інтерпретаційні акти, які є результатом офіційного тлумачення норм права.

Радянський науковець С. С. Алексєєв визначав інтерпретаційні акти як акти-документи, які містять конкретизуючі нормативні приписи, що роз'яснюють юридичні норми [1, с. 125]. А. Ф. Черданцев дотримувався такої ж думки. Однак він ще виділяв такі риси інтерпретаційних актів: 1) за їх допомогою не встановлюються нові норми права, а чинні не скасовуються і не змінюються; 2) у них містяться приписи, що вказують на те, як слід розуміти і застосовувати чинні норми права; 3) ці акти можуть видаватися органами, які не мають правотворчої компетенції, але наділені правом тлумачення; 4) їх зміст не може виходити за межі норм, що тлумачаться; 5) зміст таких норм знаходить своє вираження тільки в сукупності більш детальних інтерпретаційних положень, а не створює нових правових норм; 6) вони не повинні братися за основу вирішення юридичної справи, а правозастосовний орган має посилатися на закон як на юридичну підставу вирішення справи тощо [2, с. 28].

Щодо сучасних науковців, то О. Ф. Скаун під інтерпретаційно-правовим актом розуміє акт-документ, який містить роз'яснення змісту і порядку застосування правової норми, сформульоване уповноваженим органом у межах

його компетенції, і має обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються [3, с. 445]. А. С. Шабуров говорить, що інтерпретаційні акти – це правові акти компетентних державних органів, які містять результат офіційного тлумачення, мають обов'язковий характер і є невід'ємними від нормативного акта, що тлумачиться [4, с. 224].

Що стосується класифікації інтерпретаційно-правових актів, то вона так само є предметом дискусій багатьох науковців, адже їх внутрішня структура має свої підсистеми. Відомо, що залежно від суб'єктів, які тлумачать нормативно-правову норму, офіційне тлумачення поділяється на кілька видів: автентичне, легальне, нормативне і казуальне. У зв'язку з цим виділяють акти автентичного, легального, нормативного і казуального тлумачення, яким притаманні свої ознаки. Однак через те, що нас цікавлять лише акти, які утворюють судову практику, тому автентичне тлумачення ми залишимо поза увагою, адже це роз'яснення, що здійснюється тим органом, що видав норму, яку необхідно розтлумачити. А суди, відповідно до Конституції України, не можуть створювати норми права. Тому до системи актів офіційного тлумачення ми будемо відносити: 1) роз'яснення, що містяться у рішеннях Конституційного Суду України; 2) роз'яснення Пленуму Верховного Суду України; 3) роз'яснення колегій Вищого спеціалізованого суду; 4) роз'яснення президій судів Автономної Республіки Крим, обласних судів; 5) роз'яснення місцевих судів.

Офіційне нормативне тлумачення поширюється на невизначене коло осіб і випадків. Воно має абстрактний характер, а його головною відмінністю є мож-

ливість неодноразового застосування в юридичній практиці. Акти такого тлумачення можуть бути результатом роз'яснення Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ і видаватись у формі постанов, рішень, указів тощо. Також вони передбачають можливість їх багаторазового застосування.

Офіційне казуальне тлумачення має місце під час розгляду судом конкретної справи і в кожному випадку правозастосування. Це впливає з того, що суд у своєму рішенні посилається лише на ту норму права, що може бути застосована лише під час виникнення певних фактичних обставин. Акти такого тлумачення мають обов'язкове значення тільки до тих обставин, що безпосередньо розглядаються судом, тому вони мають індивідуальний характер. Саме це і є головною ознакою, що відрізняє цей вид інтерпретаційних актів від інших. Адже їх не можна автоматично поширювати на інші справи, оскільки кожна справа має свої особливості і є унікальною. Казуальне тлумачення здійснюється всіма судами загальної юрисдикції під час вирішення кожної конкретної справи. Якщо точніше, то казуальне тлумачення міститься саме у мотивувальній частині постанови чи вироку суду.

Слід зазначити, що судові акти казуального тлумачення можуть утворюватись і в процесі узагальнення судової практики. Також вони можуть виникати у формі вказівок, рекомендацій, інформаційних листів, що видаються судовими органами вищого рівня. У таких актах вказується, як суди нижчого рівня повинні вирішувати ту чи іншу конкретну категорію справ.

Офіційне легальне тлумачення – це тлумачення, що здійснюється спеціально уповноваженим на те органом нормативно-правових актів, які видані іншим нормотворчим органом. Оскільки таке тлумачення не здійснюється органом, що видав нормативний акт, то його ще називають делегованим. Воно базується на законі, і саме закон наділяє певний орган держави правом тлумачення актів, що видані іншими органами [5, с. 87]. Акти легального тлумачення адресовані широкому колу суб'єктів, їх дія не вичерпується разовим виконанням, і вони суттєво впливають на юридичну практику. Зміст таких актів повністю присвячений роз'ясненню змісту правових норм і відбиває результати нормативних узагальнень юридичної практики. Сюди відносять усі висновки Конституційного Суду України.

Структурі інтерпретаційних актів так само приділяється незначна увага науковців. Однак навіть серед тих науковців, що займаються цим питанням, немає одностайної думки щодо елементів їх структури. В. Н. Карташов під структурою інтерпретаційного акта розуміє його будову, розміщення основних її елементів і зв'язків, які забезпечують цілісність, збереження об'єктивно необхідних властивостей і функцій під час впливу на процес юридичного тлумачення різноманітних чинників об'єктивної і суб'єктивної реальності [6, с. 364]. Він виділяє стохастичну, тимчасову, просторову і логіко-філософську структури інтерпретаційних актів.

У свою чергу, О. Л. Скрыбін вирізняє психологічну, генетичну, лінгвістичну структури інтерпретаційних актів. Психологічна структура відображає різні

інтереси, мотиви та погляди правотворчих органів під час здійснення ними тлумачення нормативно-правових актів, а також психологічні особливості особи, що здійснює таке тлумачення. Генетична структура – це зв'язок між окремими елементами і актом тлумачення в цілому та їх зв'язок із економічними, політичними, соціальними, духовними, юридичними та ін. передумовами суспільного життя. Саме це зумовлює необхідність видання інтерпретаційного акта. Через те, що інтерпретаційні акти у судовій практиці видаються у письмовій формі, це зумовлює наявність їх лінгвістичної структури, яка виражається юридичною мовою, використанням граматичних і графічних засобів викладу юридичного тексту [7, с. 31–32].

Уважаємо, що найбільш повно структуру інтерпретаційного акта розглянула Л. Г. Матвеева, яка виділяє його формальну і змістовну сторони. До формальної сторони вона відносить розташування основних елементів і зв'язків акта, а також комплекс реквізитів, що забезпечують його цілісність і завершеність, до змістовної – ідею, тему та проблему, що викладені в інтерпретаційному акті. Саме ці елементи утворюють суть акта тлумачення [8, с. 62].

Однак не всі інтерпретаційні акти містять у собі всі елементи, що становлять його структуру. Наприклад, інтерпретаційні акти Конституційного Суду України складаються із вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин. А от акти казуального тлумачення, що вирішують певну індивідуальну справу, містяться, як нами вже зазначалось вище, лише у його мотивувальній частині.

Інтерпретаційні акти перебувають у тісній взаємодії і діють разом із нормативними актами, адже вони містять роз'яснення змісту і порядок застосування правової норми, що тлумачиться, і залежать від них. Тобто інтерпретаційні акти є похідними за своєю суттю від нормативних і не можуть без них існувати. Отже, виникає необхідність розгляду питання щодо їх співвідношення та взаємодії.

Нормативні акти є передумовою тлумачення, оскільки воно неможливе без самого права. Самі по собі інтерпретаційні акти не мають юридичного значення, бо вони можуть діяти і застосовуватись виключно з тими нормами, які тлумачать.

На думку М. М. Вовпенка, інтерпретаційні акти є різновидом правових актів, які видаються уповноваженими на те державними органами, а також громадськими організаціями, яким таке право делеговане. Свій висновок про те, що вказані види актів є подібними, він робить із того, що: 1) вони є продуктом вольової, свідомої діяльності, що охороняється законом; 2) вони мають цільовий характер; 3) вони можуть існувати тільки у конкретній правовій формі; 4) вони є юридичною основою й гарантією здійснення законності [9, с. 21].

У юридичній літературі правові акти поділяються на нормативні та індивідуальні. Нормативно-правові акти, у свою чергу, поділяються на основні та допоміжні. До основних належать закони, укази, постанови, накази тощо. Вони є первинними нормами права і покликані регулювати найбільш важливі суспільні відносини, що виникають у державі. Допоміжні правові акти прийма-

ються з метою виконання основних нормативно-правових актів, уточнюють, утверджують або роз'яснюють їх зміст. До них належать: акти-доручення іншим органам про видання правових норм; акти конкретизації і роз'яснення того, як слід розуміти і застосовувати раніше видані норми права; акти контролю і нагляду, що забезпечують ефективну реалізацію права; акти, у яких викладаються норми, встановлені вищими органами; акти, у яких повідомляється про часткову чи повну зміну окремих правових актів, та ін. Дія таких актів є постійною і спрямована на невизначене коло осіб.

Що стосується індивідуальних правових актів, то їх так само можна поділити на кілька груп: акти застосування, акти дотримання, акти використання та акти казуального тлумачення норм права. Вони характеризуються персоніфікацією і покликані врегульовувати певну конкретну ситуацію.

Однак М. М. Вовченко зазначає, що поділ правових актів на нормативні та індивідуальні не єдиний. На його думку, існують групи змішаних правових актів, що можуть містити як нормативні, так й індивідуальні розпорядження. Крім того, деякі підзаконні акти разом із новими правовими нормами можуть також містити і роз'яснення чинного законодавства. Тому він вважає інтерпретаційні акти різновидом допоміжних актів, що містять організаційно-допоміжні правила розуміння і застосування норм права і не є джерелом права [9, с. 53–56].

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що інтерпретаційні акти можуть бути як нормативними, так й індивідуальними. Однак із таким висновком

погоджуються не всі науковці. П. О. Недбайло, наприклад, деякі інтерпретаційні акти виділяє в окрему групу. Тобто, крім нормативних та індивідуальних актів, він виділяє ще й акти тлумачення, що не створюють конкретних правовідносин і не містять у собі нових норм. Вони є юридичним середовищем правильного й ефективного застосування правових норм [10, с. 157]. Утім така точка зору була справедливо піддана критиці з боку науковців.

А. С. Піголкін із цього приводу каже, що індивідуальне роз'яснення, так само як і нормативне, органічно зливаються з актами, які роз'яснюються. Крім цього, він наголошує на тому, що виділення інтерпретаційних актів у окрему групу немає ніякого значення ні для практики, ні для теорії [11, с. 85].

На нашу думку, інтерпретаційні акти можна віднести як до нормативних, так і до індивідуальних актів. Все буде залежати від того, який саме судовий орган прийняв такий акт. Якщо він прийнятий Конституційним Судом України, то такий акт тлумачення буде належати до групи нормативних актів. А якщо інтерпретаційний акт буде прийнятий судом із системи судів загальної юрисдикції, то його можна віднести до групи індивідуальних актів. Однак і тут не все так просто. Наприклад, важко визначитись із юридичною природою роз'яснень Пленуму Верховного Суду України та деякими рішеннями Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ. А. В. Міцкевич із цього приводу слушно зазначає, що сама класифікація правових актів на нормативні та індивідуальні не завжди допомагає визначити правову природу деяких

роз'яснень. Тому автор виділяє окремий різновид актів контролю і нагляду, що здійснюється компетентними органами, куди відносить акти офіційного тлумачення [12, с. 24]. Однак ми вважаємо, що віднесення інтерпретаційних актів до такого різновиду не охоплює всієї сукупності актів тлумачення, адже з його позиції важко визначитись із тим, куди варто відносити акти тлумачення, що виконують функцію мотивування і юридичного контролю.

Порівнюючи між собою нормативні акти та акти тлумачення, слід звернути увагу на те, чи можуть останні виступати як джерела права України. У юридичній літературі здебільшого говориться, що нормативно-правові акти є джерелом права, адже містять норми поведінки, а інтерпретаційні акти не можуть мати такого статусу, бо містять тільки роз'яснення таких норм. Однак, перш ніж дати будь-яку відповідь, необхідно з'ясувати, що ми будемо розуміти під поняттям «джерело права», а що під «формою права» та як ці терміни між собою співвідносяться.

У правовій науці не існує єдиної думки стосовно того, що слід розуміти під цими поняттями. Сьогодні поширеними є такі точки зору на цю проблему: 1) повне ототожнення вказаних термінів; 2) їх повне розмежування, при якому кожен із цих термінів має своє самостійне значення; 3) часткове розмежування, при якому термін «джерело права» є більш широким. Оскільки остання точка зору є панівною у правовій доктрині, тому на ній ми зупинимось більш детально.

Якщо виходити із загальноприйнятого значення терміна «джерело права», то його можна розглядати у кількох значеннях: 1) ідеологічному, що включає

в себе сукупність ідей, теорій, концепцій, правосвідомість тощо; 2) матеріальному – економічні, соціальні умови населення, які є правоутворювальною силою у суспільстві; 3) формальному – спосіб, яким державна влада надає нормам права загальнообов'язкового характеру.

Під джерелом права розуміють джерела виникнення права як соціального явища, сила, яка творить право (правоутворююча сила); пам'ятки історії, літератури, судові справи та звичаї, що існували історично та мали значення для чинного на той час права; певний вид діяльності державної влади з утворення правових норм; матеріали, взяті за основу того чи іншого законодавства; способи зовнішнього виразу, існування та перетворення права. Що стосується форми права, то під нею розуміють сукупність визнаних конкретною державою офіційно-документальних способів зовнішнього виразу та закріплення правових норм [13, с. 178].

Також слід навести позицію щодо цього питання російського науковця М. Н. Марченка, який поділяє джерела права на первинні (матеріальні), що становлять сутність і зміст права, та вторинні (формальні) – формально виражені у нормативних документах. Він вважає, що збіг форми і джерела права має місце лише тоді, коли мова йде про формальні джерела права, адже навіть термінологія підкреслює однозначність форми і джерела права, де форма вказує на те, яким чином у ній виражений юридичний та нормативний зміст, а джерело – свідчить про юридичні та інші обставини, що визначають цей зміст. «Матеріальні джерела, – пише науковець, – це фактори впливу право-

творчості й законотворчості, які впливають із самого життя суспільства. Що стосується форми права, то вона асоціюється із формальними сферами буття (матеріальною, соціальною, економічною» [14, с. 349–350].

Схожого висновку дійшла у своєму дисертаційному дослідженні і Г. О. Христова. Зіставляючи різні точки зору, вона підсумовує, що джерела права ототожнюються із формами права тільки у формально-юридичному значенні. Це зумовлює появу складного терміна «джерела (форми) права» [15, с. 3].

Виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що збіг форми і джерела права можливий лише тоді, коли говориться про вторинні, формальні джерела права. Якщо мова йде про первинні джерела, які розглядаються у вигляді матеріальних, соціальних та інших факторів, що здійснюють вплив на процеси правоутворення, то тут збігу джерел із формами права не існує. Отже, інтерпретаційні акти, які утворюють судову практику, можуть бути джерелами права України лише в тому разі, якщо вони виступають як первинне джерело. Якщо ж їх розглядати у формальному значенні, то вони джерелом права бути не можуть, оскільки не виходять за межі тлумачення закону і відповідно до чинного законодавства України не визнаються формою права. Однак якщо мова йде про акти Конституційного Суду України, то вони можуть бути допоміжними джерелами права. Так, Г. О. Христова говорить, що акти Конституційного Суду України мають якості форми вираження та існування права, що дає можливість відносити їх до джерел (форм) права, адже за суб'єктом прий-

няття, процедурою ухвалення, характером проявів нормативності вони наближаються до такого джерела права, як прецеденти. У той же час вони мають свої специфічні властивості, оскільки виступають як прецеденти тлумачення. Рішення та висновки Конституційного Суду України є допоміжними джерелами права, адже не містять первинних правил поведінки, однак мають нормативний характер [15, с. 8].

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що інтерпретаційні акти в судовій практиці – це письмові акти-документи, що приймаються судами загальної юрисдикції вищого рівня або Конституційним Судом, яким характерні своя специфічна структура, зміст та форма, завдяки яким вони виконують допоміжну роль у механізмі правового регулювання суспільних відносин. Залежно від того, яким судом вони прийняті, вони можуть бути віднесені як до нормативних, так і до індивідуальних актів. Якщо такий акт прийнятий Конституційним Судом України, то він виконуватиме нормативну функцію і може бути допоміжним джерелом права України.

Що стосується рішень місцевих судів, то вони, на відміну від актів Конституційного Суду України, не можуть бути нормативними, адже мають значення і є обов'язковими тільки для сторін судового процесу. Для судової практики має значення тільки казуальне тлумачення, що міститься у мотивувальній частині такого рішення, бо саме в ній міститься посилання на ту норму, що була застосована до конкретних фактичних обставин, а отримані у результаті такого тлумачення правоположення є елементами обґрунтування прийнятого рішення.

Список використаної літератури

1. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. Т. 2 / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 313 с.
2. Черданцев А. Ф. Толкование советского права / А. Ф. Черданцев. – М., 1979. – 157 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 2-ге вид. – К. : Алерта : ЦУЛ, 2011. – 520 с.
4. Шабуров А. С. Толкование норм права / А. С. Шабуров // Теория государства и права / [С. С. Алексеев, С. И. Архипов, В. М. Корельский и др.] ; под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М., 1997. – 426 с.
5. Тодика Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика : монография / Ю. Н. Тодика. – Харьков : Факт, 2001. – 132 с.
6. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества : учеб. пособие : в 2 т. / В. Н. Карташов ; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль : ЯрГУ, 2005. – Т. 1. – 547 с.
7. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14; Скрябин А. Л. Эффективность актов официального юридического толкования) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Алексей Леонидович Скрябин. – Ярославль, 2005. – 166 с.
8. Матвеева Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Лілія Георгіївна Матвеева. – К., 2005. – 200 с.
9. Вопленко Н. Н. Официальное толкование норм права / Н. Н. Вопленко. – М. : Юрид. лит., 1976. – 120 с.
10. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – М. : Госюриздат, 1960. – 511 с.
11. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. – М., 1962. – 125 с.
12. Мицкевич А. В. Правотворческое значение нормативного акта / А. В. Мицкевич // Сов. государство и право. – 1965. – № 11. – С. 50–55.
13. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
14. Марченко М. Н. Теория государства и права : курс лекций / М. Н. Марченко. – 2-е изд. – М. : ЗЕРЦАЛО : ТЕИС, 1996. – 476 с.
15. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Христова Ганна Олександрівна ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2013.

Палешник С. Интерпретационные акты в судебной практике

Статья посвящена рассмотрению вопроса о правовой природе интерпретационных актов, возникающих в судебной практике. Определено понятие интерпретационных актов, рассмотрены их виды и дана их классификация. Также в статье рассмотрена структура актов толкования, их соотношение с нормативными актами и вопрос об их возможности быть источником права Украины.

Ключевые слова: интерпретационный акт, акт толкования, толкование норм права, нормативное толкование, казуальное толкование, индивидуальное толкование.

Paleshnyk S. Interpretative Acts in Court Practice

The nature of interpretative acts that originate from the court practice is considered in the article. The definition of the interpretative acts is presented and the types and classification of such acts are examined. Besides, the structure of the acts of interpretation, its relation with the statutory acts and the possibility of their being a source of law of Ukraine are also considered in the article.

Keywords: interpretative act, act of interpretation, interpretation of the legal norms, normative interpretation, casual interpretation, individual interpretation.